

Формування громадянської відповідальності у середній школі

Мажена Рафальська, експерт Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда з освіти для демократичного громадянства і прав людини, Польща

Ірина Сабор, керівник Програми «Демократична школа», старший радник Європейського Центру ім. Вергеланда

Демократії маємо постійно вчитися і навчати – щоденно, упродовж усього життя. Свідомими громадянами не народжуються, ми стаємо ними у процесі освіти та виховання. При цьому одним із найбільших викликів сучасної школи є створення демократичного середовища для навчання й виховання дітей на основі цінностей демократії і прав людини.

Програма «Демократична школа» підтримує реформи з демократизації та децентралізації шкільної освіти в Україні, спираючись на нещодавно ухвалену концепцію «Нової української школи» та рекомендації Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини.

Освіта для життя у демократичному суспільстві 21 століття

Концепція реформування української школи закладає докорінно нові підходи до освітнього процесу, пропонує педагогам переорієнтувати увагу на формування компетентностей учнів, відійшовши від традиційних методик простого передавання знань.

Проект нового Державного стандарту освіти пропонує 8 ключових компетентностей. Одна з наскрізних – «громадянська компетентність», розвиток якої готує нас до «ефективної та конструктивної участі у громадському житті» та у демократичних процесах, «в сім'ї, на роботі», до успішної взаємодії з іншими, солідарності та рівності на основі поваги до прав людини, мирного співіснування та поцінування соціокультурного різноманіття.

12 квітня 2016 року Рада Європи ухвалила нові Рамки компетентностей для культури демократії, визнавши важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту. Згаданий документ охоплює 20 компетентностей – знань, умінь, ставлень та цінностей, необхідних громадянам для життя у культурно багатоманітному демократичному суспільстві, для ефективно та мирної взаємодії з іншими.

Рада Європи сприяє формуванню демократичних компетентностей через програми у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини покликані навчити, як жити разом, поважаючи одне одного у багатоманітному демократичному суспільстві, знати і розуміти свої права та брати активну участь у прийнятті рішень, які нас стосуються.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА І ПРАВ ЛЮДИНИ — ЦЕ:

Навчання ПРО права людини і демократію	Допомагає зрозуміти наші права і принципи демократії
Навчання ДЛЯ дотримання прав людини і принципів демократії	Допомагає реалізувати наші права і принципи на практиці, захистити права у разі порушення
Навчання ЧЕРЕЗ	Допомагає досягнути наші права і принципи демократії через власний досвід

Концепція «Нової української школи» повністю відповідає підходам та принципам Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини, вкотре підтверджуючи демократичний європейський вибір України.

Громадянська компетентність як функція демократичного освітнього середовища

Освіта, зорієнтована на формування громадянських компетентностей, вимагає докорінно нових підходів до навчання, адже успішне виховання громадянина вимагає не лише знань та критичного розуміння себе і світу, а й отримання особистого досвіду участі у громадському житті, у взаємодії з іншими на засадах поваги і рівності, відповідальності за спільну справу, мирного вирішення конфліктів.

Практики й експерти твердять – щоб стати відповідальним активними громадянами, учні мають розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших.

Розвиток такого набору знань, навичок і ставлень дає змогу учням підготуватися до самостійного відповідального життя, зваженого прийняття рішень і ефективної взаємодії у спільноті – у класі, школі, місцевій громаді, державі. Ці тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються комплексно. Завдання школи – створити належні умови для набуття цього комплексу знань, навичок і ставлень.

При цьому важливого значення набуває безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне освітнє середовище, яке забезпечує сприятливі умови для активної участі учнів у житті школи, ставить права і потреби дитини у центр навчально-виховного процесу. Як зазначено у проекті нового Державного стандарту освіти, шкільна реформа має спрямувати увесь навчально-виховний процес на формування демократичної культури в школі, на створення безпечного середовища – «і йдеться не лише про фізичну безпеку, а й про атмосферу довіри і взаємоповаги, де немає насильства та дискримінації».

Загальношкільний підхід до громадянського виховання

Становлення учнів як свідомих громадян вимагає партнерської взаємодії усіх зацікавлених сторін – як учнів, учителів, шкільної адміністрації, так і батьків, представників місцевої влади і громадянського суспільства – у різних сферах діяльності школи. Саме комплексне поєднання освітніх заходів, включаючи практичний досвід реальної демократії в школі, – запорука виховання відповідальних громадян, які беруть активну участь у житті суспільства. У процесі розвитку громадянської компетентності важливо спиратися на пропагований зусиллями Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда загальношкільний підхід, який передбачає:

- наскрізну інтеграцію демократичних принципів і цінностей у всі предмети;
- орієнтацію усього навчально-виховного процесу на розвиток компетентностей для життя у демократичному суспільстві;
- побудову партнерських стосунків між школою, батьками та громадою, залучення усіх учасників навчально-виховного процесу ухвалення рішень.

Інтегрованість змісту освіти

Формування ключових компетентностей вимагає інтегрованості змісту навчання, що сприяє усвідомленню зв'язків між усіма предметами і поєднанню знань у різних сферах.

Як зазначається у Проекті нового Державного стандарту освіти, інтеграція змісту освіти «має на меті підвищити якість освіти та позитивно вплинути на самооцінку учня / учениці. Інтегрування – не механістичне об'єднання предметів, [...] інтегрування [...] дає змогу відображати цілісну картину світу, максимально наближену до життя, бачити його зв'язки та розмаїття, позбутися фрагментарності засвоєних знань».

Інтегрованість змісту навчання, зокрема у процесі формування громадянських компетентностей, відповідає рекомендаціям Ради Європи щодо важливості інтеграції цілей освіти для демократичного громадянства і прав людини у вивчення різних предметів.

Громадянська відповідальність – одна з наскрізних ліній оновлених навчальних програм для 5–9 класів

На етапі переходу до нових освітніх стандартів, зорієнтованих на розвиток ключових компетентностей, Міністерство освіти і науки України разом із небайдужою громадськістю та освітянами здійснило оновлення навчальних програм для 5–9 класів, увівши чотири наскрізні тематичні лінії, зокрема і «громадянську відповідальність». Згадані наскрізні лінії допоможуть ефективно поєднувати декілька освітніх завдань у процесі викладання усіх шкільних предметів.

Реалізація додаткової тематичної лінії «громадянська відповідальність» у рамках окремих предметів вимагає змін у традиційних методах роботи з учнями. Такий інноваційний підхід передбачає, що методи навчання мають інтегрувати завдання виховання свідомого та активного громадянина в навчальні цілі кожного предмету. Це, вочевидь, вимагає спільних зусиль усіх учителів, які беруть участь у навчально-виховному процесі, тісної міжпредметної взаємодії під час реалізації змісту навчання, а також змін в організації діяльності усієї школи як інституції. На передній план виходить готовність учителя реалізувати своє право на академічну автономію у поєднанні зі зміцненням автономії школи, актуалізує потребу в допоміжних методичних матеріалах.

Відгукнувшись на заклик Міністра освіти та науки України до міжнародних проектів, команда Програми «Демократична школа» вирішила долучитися до розробки методичних рекомендацій та практичних прикладів реалізації наскрізної тематичної лінії «громадянська відповідальність» у навчальних програмах для 5–9 класів. Зі складу тренерів Програми було сформовано робочу групу, яка розробила запропонований Вашій увазі збірник вправ та методичних рекомендацій.

Працюючи над публікацією, робоча група спиралася на чинний Державний стандарт освіти (2011) з урахуванням оновлених навчальних програм, попередні напрацювання Робочої групи з розробки нових державних стандартів освіти «Нова українська школа», Рамки компетентностей для культури демократії, нещодавно розроблені Радою Європи (2016), Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя», Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини та посібники Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини. Згадані посібники, перекладені українською мовою зусиллями учасників різних міжнародних та українських проектів, перебувають у вільному доступі онлайн. Крім того, ці посібники рекомендує до використання Міністерство освіти і науки України.

Структура збірника

Кожен розділ у запропонованій публікації складається з методичних рекомендацій та прикладів вправ тривалістю 10–20 хв. для включення наскрізної тематичної лінії «громадянська відповідальність» у викладання 12 різних предметів у 5–9 класах.

За допомогою цих рекомендацій учителі можуть одночасно реалізувати як предметні навчальні цілі, так і цілі виховання активних і відповідальних громадян. Робоча група прагнула показати, як у рамках окремих предметів – без додаткових уроків, а тільки за допомогою зміни акцентів, додаткових запитань і коротких вправ можна розвивати громадянські компетентності учнів.

Для цього автори збірника адаптували вправи із посібників, запропонованих Радою Європи, маючи на меті розвинути складові громадянської компетентності (сформульовані на основі Рамок Ради Європи компетентностей для культури демократії (2016) та Рекомендацій 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя») у відповідності до навчальних цілей (очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів), визначених оновленими програмами для 5–9 класів у рамках чинного Державного стандарту освіти.

Зведена карта складових громадянської компетентності, охоплених прикладами вправ у збірнику

	Українська мова	Українська література	Англійська мова	Зарубіжна література	Історія	Географія	Математика	Фізика	Природознавство/ Біологія	Хімія	Фізкультура	Трудове навчання
Складові громадянської компетентності та приклади навчальних цілей	ЦІННОСТІ І СТАВЛЕННЯ											
	<ul style="list-style-type: none"> • Повага до людської гідності та прав людини (наприклад, учень аналізує ситуацію з погляду толерантного ставлення до людей, усвідомлює свою унікальність як особистості, має почуття власної гідності). • Поцінювання рівності та справедливості (наприклад, учень виявляє нетерпимість до дискримінації, расизму). • Відкритість і повага до інших думок, культур, переконань, поглядів, повага до людей (наприклад, учень усвідомлює, що всі культури у своїй різноманітності та взаємовпливі складають спільну спадщину людства). • Громадянська свідомість (наприклад, учень усвідомлює значення участі людей у справедливих і демократичних виборах). • Відповідальність (наприклад, учень бере на себе відповідальність за ухвалені рішення, усвідомлює значення власного вибору). • Упевненість у своїх силах, самозарадність (наприклад, учень виявляє ощадливість та поміркованість, усвідомлює необхідність планування сімейного бюджету; усвідомлює роль знань та особистої ініціативи у подоланні життєвих перешкод). 											
	НАВИЧКИ											
	<ul style="list-style-type: none"> • Навички автономного навчання (наприклад, учень розуміє наявність широкого спектру шляхів (як?) та місць (де?) отримання знань і навичок). • Аналітичне та критичне мислення (наприклад, учень уміє критично використовувати інформацію, критично оцінювати тексти соціально-політичного змісту). • Навички конструктивної участі у місцевій громаді та у процесі ухвалення рішень на всіх рівнях (наприклад, учень знаходить способи розв'язання суспільно важливих питань, вміє проявляти ініціативу). • Навички співпраці (наприклад, учень вміє працювати в команді). • Комунікативні навички (наприклад, учень уміє аргументовано і грамотно висловлювати власну думку, в т.ч. іноземною мовою). • Навички ведення переговорів та мирного вирішення конфліктів (учень обирає та застосовує доцільні стратегії вирішення конфліктів відповідно до різних ситуацій). • Емпатія (наприклад, учень виявляє повагу до життєвого вибору сучасної людини, її можливості зберегти свою індивідуальність). 											
	ЗНАННЯ											
	<ul style="list-style-type: none"> • Знання самого себе та критична самооцінка (наприклад, учень розуміє свої індивідуальні особливості, свої уподобання, уміння та навички). • Знання та критичне розуміння світу (наприклад, учень розуміє сутність поняття «участь», «делегування влади»). 											

(Джерела: *Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies*, - Council of Europe, 2016; Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя»; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011; Оновлені навчальні програми для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, 2017.)

Пропоновані матеріали переконливо демонструють можливість поступального розвитку громадянських компетентностей, який ґрунтується на досягненнях у попередньому класі навчання. Матеріали також можуть слугувати основою для тісної міжпредметної взаємодії задля розвитку певних компетенцій.

Сподіваємося також, що наша публікація надихне учителів на розробку власних авторських уроків і методичних рекомендацій із формування громадянської компетентності, а усю шкільну спільноту – на розбудову демократичного навчального середовища, яке сприяло б успішному вихованню відповідальних громадян через зміст навчання у поєднанні з позакласними заходами, розвитком шкільного самоврядування, партнерською взаємодією з батьками та громадою.